

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.9(477.84)

Б. Б. Гавришок, канд. геогр. наук, викладач
Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна
Gavrishok_B@ukr.net

ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ГУСЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена вивченню сільськогосподарського використання земель Гусятинського району. Проаналізовано геопросторові особливості сільськогосподарської освоєності, розораності території та структури сільськогосподарських угідь в розрізі сільських рад. Побудовано відповідні картосхеми. Виявлено нераціональну структуру сільськогосподарських угідь. Обчислено забезпеченість населення адміністративних утворень орними землями. Проаналізовано структуру посівних площ сільськогосподарських культур. Подано низку рекомендацій щодо шляхів оптимізації землекористування досліджуваної території.

Ключові слова: сільськогосподарське землекористування, сільськогосподарські угіддя, сільськогосподарська освоєність, розораність території, пасовища, сіножаті, багаторічні насадження, посівні площі

ВСТУП

Земельні ресурси є невід'ємною частиною багатства народу. Саме земля протягом багатьох століть залишалася головним ресурсом держави, джерелом добробуту і процвітання населення. Інтенсивні темпи росту населення та викликана ними необхідність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва потребують збільшення площі орних земель. Масштабне аграрне освоєння територій, окрім позитивних наслідків, призводить до деградації ґрунтового покриву. З кожним роком проблема деградації земельних ресурсів в Україні стає дедалі актуальнішою. Вирішення зазначених проблем потребує детального аналізу особливостей територіальної та функціональної структури сільськогосподарського землекористування на рівні адміністративних районів.

Вивченню землекористування України чи окремих її великих регіонів присвячені роботи Заячука М. Д. (1998 р.), Кіпача Ф. Я. (2010 р.), Петришиної О. В. [4], Сухого П. О. [6], Третьяка А. М. (2005 р.) та ін. В усіх згаданих роботах значна увага приділена сільськогосподарському землекористуванню. Найцікавішою в цьому плані є робота П. О. Сухого [6], в якій, зокрема, проаналізовано історико-географічні та соціально-економічні складові агропродод-

вольного комплексу та структуру земельного фонду Західноукраїнського регіону. Використання земельних ресурсів в межах Товтрового пасма, зокрема й на території Гусятинського району, розглядалось у роботах Москалюк К. Л. (2009 р.) та Гавришка Б. Б. (2015 р.). Зокрема, Москалюк К. Л. простежила зв'язок між розташуванням сільськогосподарських угідь та морфометричними і морфодинамічними характеристиками рельєфу. Про те робіт, присвячених детальному вивченню сільськогосподарського землекористування окремих адміністративних районів, зокрема Гусятинського, поки що немає.

Об'єкт дослідження – сільськогосподарське землекористування Гусятинського району. *Предметом дослідження* є сучасний стан сільськогосподарських угідь Гусятинського району, особливості їх використання та шляхи оптимізації.

Метою роботи є оцінка сучасного стану та особливостей сільськогосподарського землекористування Гусятинського району, виявлення геопросторових закономірностей їх розподілу, шляхів трансформації та оптимізації структури.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для дослідження геопросторових особливостей сучасного стану сільськогосподарського землекористування Гусятинського району використовувались відомості Державного земельного агентства в Тернопільській області (форма б-зем), статистичні матеріали ГУС в Тернопільській області станом на 2015 рік та власні польові спостереження. В процесі дослідження було використано наукові методи аналізу та синтезу, картографічний, порівняльно-географічний, статистико-аналітичний, математичні методи, метод систематизації, описовий, спостереження, узагальнення, польових досліджень тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Розвиток сільськогосподарського землекористування в межах Гусятинського району розпочався з енеоліту. Тоді на його території існували поселення трипільської культури (сс. Козина, Калагарівка, Городниця, Крутилів). Трипільське природокористування вперше суттєво скоротило площі лісових масивів та зумовило виникнення орних земель та пасовищ.

У середині першого тисячоліття після Різдва Христового відбулась суттєва трансформація природних систем за рахунок розвитку підсічного землеробства – збільшення посівних площ шляхом випалювання лісів. У IX – XIII ст. на території Гусятинського району існувала ціла низка Давньоруських городищ-святилищ. Поряд із сакральним центром неодмінно розвивались супутні селища землеробів та ремісників, що виробляли продукти харчування та інші необхідні речі. Таким чином, територія сучасного заповідника «Медобори» зазнала значного антропогенного навантаження і є яскравим прикладом здатності природних систем до самовідновлення.

Результатом масштабного розвитку аграрного виробництва в регіоні є формування сільськогосподарських ландшафтів у якості фонових. Г. І. Денисюк [2] стверджує, що сільськогосподарські ландшафти є основою подальшого розширення площ інших класів антропогенних комплексів. Специфікою польових ландшафтів є те, що агрофітоценоз і агробіоценоз, співпадаючи за просторовими межами, відрізняються за часом існування.

Структура земельного фонду Гусятинського району не раціональна. Провідна роль у ній належить сільськогосподарським угіддям. Станом на 1 січня 2015 р. [3] сільськогосподарські угіддя займали 76126,64 га, з них 66879,67 га (тобто 87,9%) становила рілля. Основною проблемою землекористування є еродованість ріллі. Розвиткові ерозійних процесів сприяють надмірне розорювання схилів і використання важкої сільськогосподарської техніки. Це зумовлює погіршення водно-фізичних властивостей ґрунтів, що в умовах розчленованого рельєфу викликає активізацію ерозійних процесів.

У процесі господарського використання і освоєння земель одні види угідь переходять в інші. Це відбувається, головним чином, внаслідок проведення меліоративних та агротехнічних заходів. Так, перелоги після оранки перетворюються у ріллю, рілля, в свою чергу, може бути зайнята багаторічними насадженнями тощо. Площа сільськогосподарських угідь повільно, але неухильно скорочується внаслідок деградації ґрунтового покриву та зміни цільового призначення окремих ділянок.

Істотною особливістю землі є її незамінність, тобто, неможливість використовувати замість неї які-небудь інші засоби виробництва. А це створює об'єктивну необхідність підвищення рівня інтенсивності використання земельних ділянок шляхом вкладання додаткових витрат із метою одержання більшої кількості продукції з одиниці земельної площі.

Найбільшу площу сільськогосподарських угідь бачимо в межах Малолуківської, Коцюбинецької, Вільхівчицької сільських рад, Гримайлівської селищної та Хоростківської міської ради, а найменшу – в межах Саджівецької, Майданівської, Жабинецької сільських та Гусятинської міської ради (рис. 1).

Структура сільськогосподарських угідь (рис. 1) свідчить про високий рівень їх розораності, що з одного боку, характеризує інтенсивне використання землі в сільському господарстві, а з іншого – демонструє необхідність відповідних заходів щодо захисту земель від водної ерозії. Землі сільськогосподарського призначення включають різні за продуктивністю угіддя. У складі сільськогосподарських угідь найбільшу цінність мають рілля і багаторічні насадження – з підвищенням їх частки підвищується якість земельних ресурсів і ефективність їх використання та ускладнюється геоecологічна ситуація.

Сіножаті і пасовища в структурі земель Гусятинського району займають відносно невеликі площі і розподілені вкрай нерівномірно. Часто до цієї категорії потрапляють землі заплав, а також стрімких схилів і вершин товтр, які неможливо використати для інших сільськогосподарських потреб. Частка таких земель в регіоні найбільша на півночі та південному-заході (9–15 %). Наймен-

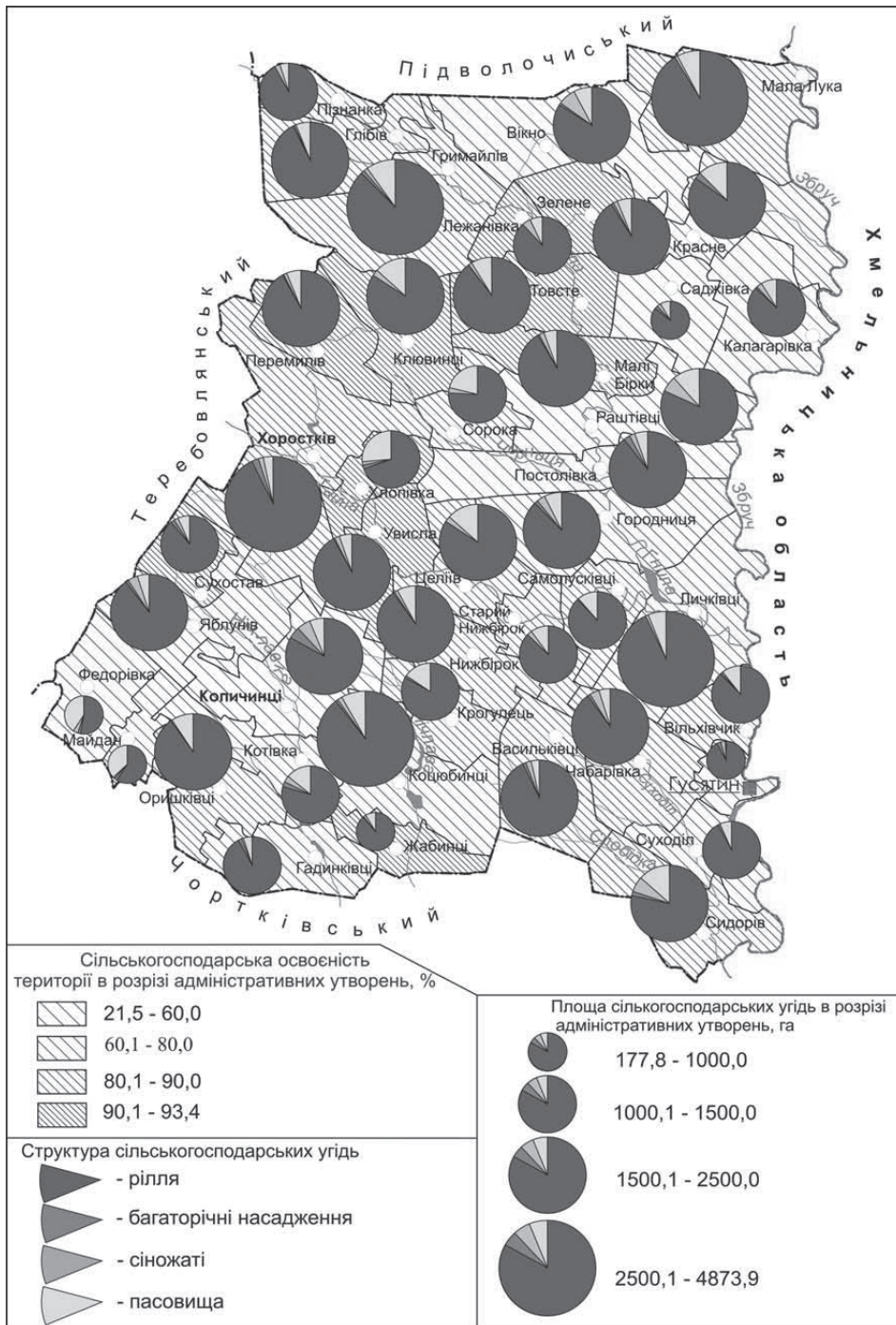

Рис.1. Структура та площа сільськогосподарських угідь (побудовано автором за даними [3])

ші в районі площі (менше 5%) зайняті багаторічними насадженнями, переважно садами.

Інтенсивна господарська діяльність зумовила різкі зміни природних ландшафтів, передусім створення великих орних масивів, що супроводжується знищенням природної рослинності. Найвищою сільськогосподарською освоєністю (понад 90%) характеризуються території Зеленівської, Товстенської, Малобірківської, Ключинської, Хлопівської, Увислівської, Жабинецької сільських рад, а найнижчі значення цього показника характерні для Вікнянської, Саджівецької, Калагарівської, Раштовецької, Постолівської, Федорівської сільських рад та Копичинецької міської ради. Тут цей показник становить менше 60%.

Сільськогосподарська освоєність і розораність території є одними із головних факторів, що дестабілізують екологічну ситуацію в районі. Надмірне розорювання земель, в тому числі і схилівих, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення площ у структурі земельного фонду, що негативно позначилося на стійкості ландшафтів. Найбільш загрозливі явища спостерігаються в ґрунтовому покриві, який значно деградований і таким чином виведено з ладу значні площі земель.

У розподілі орних земель в межах регіону дослідження простежуються чіткі територіальні закономірності (рис. 2). Найвищі показники розораності (80 – 86%) характерні для північно-західної окраїни території дослідження, що знаходяться в межах Глібівської, Товстенської, Зеленівської, Малобірківської, Увислівської, Сухоставської та Перемилівської сільських рад.

Нерозораними залишились лише ті ділянки, оранка яких фізично не можлива. Вони займають значні площі на території Саджівецької, Сорочівської, Федорівської сільських рад та Гусятинської селищної ради. Тут показник розораності не перевищує 40%. Така ситуація є вкрай негативною і потребує змін у структурі угідь, особливо з огляду на можливість розширення у цьому напрямі території природного заповідника «Медобори».

Найбільша частка ріллі, що припадає на одного жителя, спостерігається в Малолуцькій (3,21 га) і Пізнанській (3,19 га), а також Лежанівській (2,84 га), Товстенській (2,66 га), Малобірківській (2,35 га), Красненській (2,13 га) сільських радах. Найменша забезпеченість орними землями характерна для Гусятинської селищної ради, де цей показник становить 0,02 га/особу, Копичинецької та Хоростківської міських рад із показниками 0,24 га та 0,65 га, а також низки сільських рад: Яблунівська (0,85 га), Федорівська (0,87 га), Оршківська (0,88 га), Гадинківська (0,90 га), Котівська (0,93 га), Хлопівська (1,00 га), Сухоставська (1,02 га), Нижбірківська (1,05 га).

В Україні на одного жителя припадає в середньому 0,65 га ріллі, а на території Гусятинського району цей показник значно вищий. На півночі регіону дослідження він становить 3,1 – 3,2 га, а на заході – близько 1,0 га/особу.

Протягом останніх 20 років, відбувся розпад колективних господарств і, зокрема, занепад тваринницьких ферм, а також стрімке зменшення поголів'я

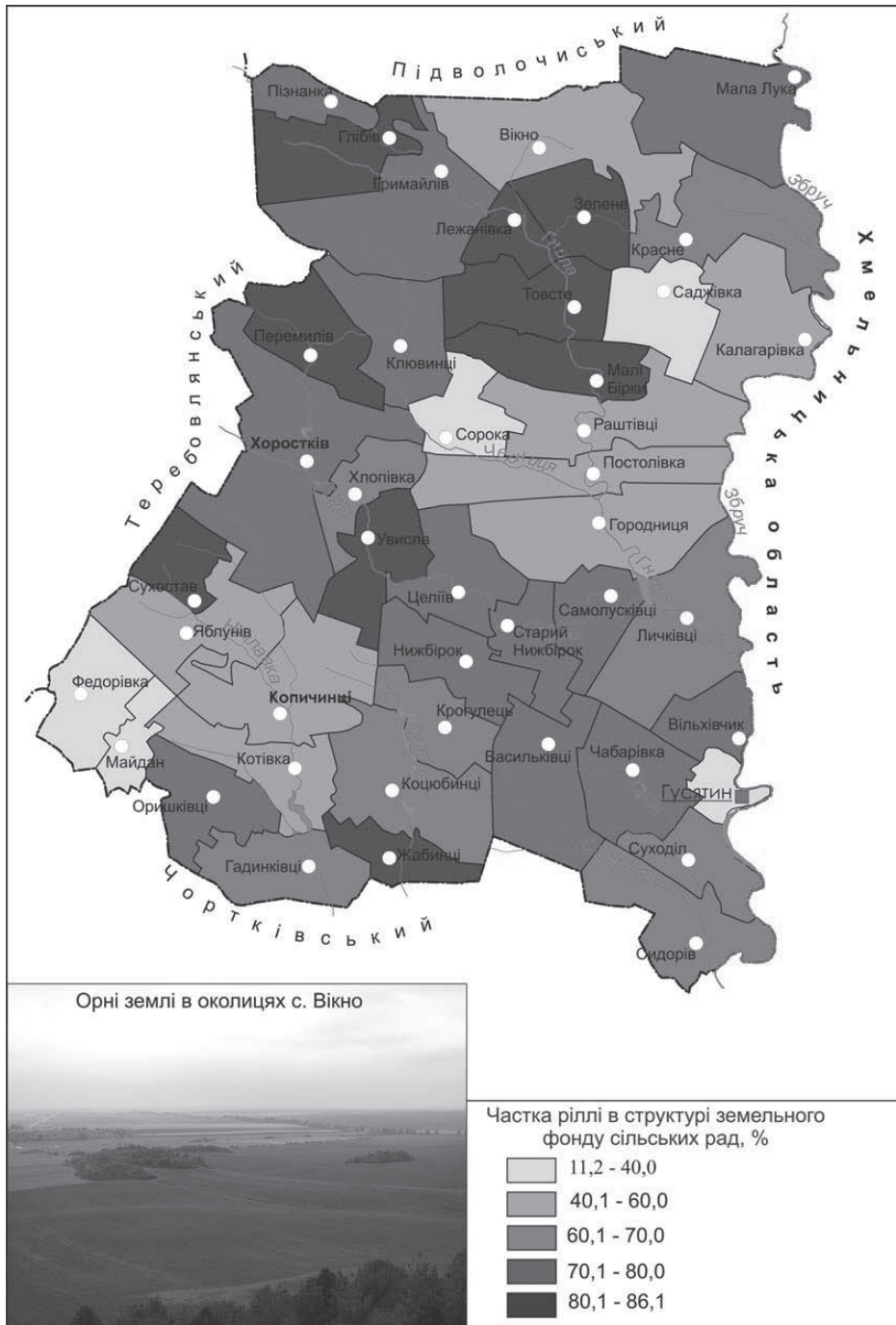

Рис.2. Частка ріллі у структурі земельного фонду Гусятинського району (побудовано автором за даними [3])

ВРХ в Гусятинському районі. Це вплинуло на структуру посівних площ. Знизилась потреба у кормах для ВРХ, а отже й площі посівів кормових трав. Практично всі орні землі стали приватною власністю і, як правило, перебувають, в оренді у агрохолдингів або місцевих фермерів. У структурі посівних площ (за даними ГУС) спостерігається зростання ролі зернових і технічних культур.

Як бачимо із діаграми (рис. 3), у структурі посівних площ сільськогосподарських культур найбільшу частку займають зернові культури (61 %), набагато меншу – технічні (24 %), картопля і овочеві культури (12 %) і лише 3 % відведено під кормові культури.

Зернові культури є домінуючими в посівах при вирощуванні продукції рослинництва. Зважаючи на постійне збільшення посівних площ, вони потенційно спроможні забезпечити левову частку доходів сільського господарства Гусятинського району. Найбільша площа зайнята під посівами пшениці, яка є традиційно найважливішою зерновою культурою в Україні і на чорноземах дає добрі врожаї. Друге місце посідають посіви кукурудзи. Серед технічних культур найбільша площа зайнята цукровими буряками. Значні площі вкриті також ріпаком та соєю. Найменші площі, з-поміж технічних культур, зайняті соняшником, але протягом останніх років ця рослина набуває популярності.

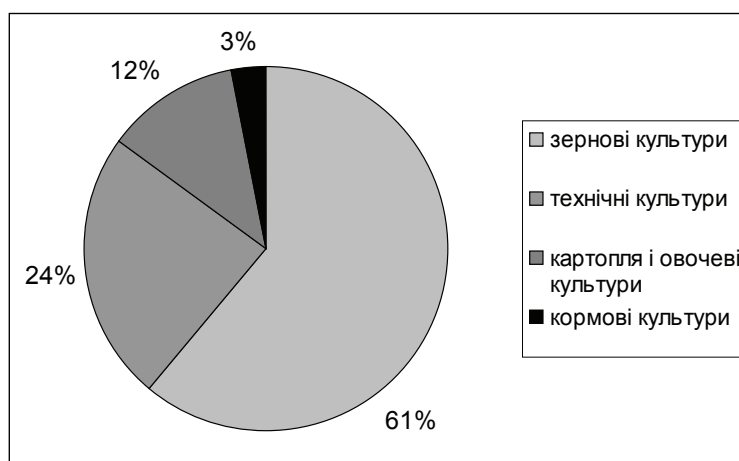

Рис. 3. Структура посівних площ сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств Гусятинського району в 2014 р. (побудовано автором за даними [5])

Однією із актуальних проблем використання земельних ресурсів Гусятинського району на сучасному етапі є виснаження ґрунтів і мінералізація гумусу. Залежно від структури посівних площ щорічний винос гумусу з ґрунту становить від 0,6 до 1,4 т з га, що еквівалентне внесенню 12 – 28 т органічних добрив (гною) на гектар. Причому практика господарювання на землі показує, що за останні 15 років у ґрунт вносилося в середньому лише 2 – 3 т органічних добрив на гектар через їх відсутність у господарствах.

Оптимізація землекористування потребує напрацювання екологічно обґрунтованих взаємоузгоджених заходів щодо розвитку окремих галузей, які варто розглядати як концепцію розвитку природокористування. Першочерговим завданням в Гусятинському районі є проведення інвентаризації сільськогосподарських земель та територій несільськогосподарського призначення, зокрема в межах сільських населених пунктів з метою створення інформаційної бази для ведення державного земельного кадастру, регулювання земельних відносин, раціонального використання й охорони земельних ресурсів. Протягом останніх п'яти років такі роботи активно проводились. Для більшості населених пунктів зроблено грошову оцінку земель і складено відповідні карто-схеми. Достовірні дані про площу, межі, склад угідь та конфігурацію земельних ділянок нададуть можливість прогнозувати використання земель, передбачати економічний ефект від їх експлуатації, обґрунтовано нараховувати земельний податок тощо. Інвентаризація особливо актуальна з огляду на перспективи продажу сільськогосподарських земель [1].

В контексті сталого розвитку регіону вважаємо за доцільне стимулювати розвиток тваринництва. Потреба в кормовій базі призведе до залуження схилів крутизною понад 5° і вилучення змитих земель з активного обробітку, дозволить ввести в сівозміни кормові трави. Додатковою передумовою для розвитку м'ясного тваринництва в регіоні є існування спиртзаводу та цукрового заводу у м. Хоросткові. Відходи цих підприємств раніше успішно використовувались як кормова база для відгодівельних тваринницьких комплексів. На даний час такі відходи є додатковим чинником ускладнення екологічної ситуації. Головне завдання рослинництва – зниження розораності і консервація малопродуктивних земель. Повне припинення господарської діяльності на будь-яких ділянках після їх розпаювання та приватизації є неможливим, а тому доцільно переводити їх в сіножаті чи пасовища.

Важливим завданням для оптимізації структури земельних ресурсів Гусятинського району вважаємо збільшення площі лісів до науково обґрунтованого рівня шляхом формування лісокультур на прилеглих до лісових масивів схилів землях та перелогах. Для цього необхідна розробка відповідної правової бази, адже більшість земель є приватною власністю, проте власник не може самовільно посадити ліс на орному полі. Такі дії будуть трактуватися державою як нецільове використання землі. Із ситуації можливі два виходи: або дозволити і сприяти створенню приватних лісів на визначених для цього землях, або ж створити правові передумови для передачі таких земель в оренду відповідним лісгоспам.

На сьогодні існує можливість заліснити перелоги західніше лісового урочища «Стінка» та включити до складу лісового фонду пасовища, що розміщені південніше згаданого лісу. Сільськогосподарське виробництво на цих землях не ведеться і спостерігається поступова лісова експансія за рахунок піонерних порід. Можливість передачі їх лісгоспу існує, адже вони не розпайовані і ненадані у користування.

ВИСНОВКИ

У результаті проведених досліджень простежено територіальні відмінності в організації сільськогосподарського землекористування, зокрема у структурі сільськогосподарських угідь та специфіці деградаційних процесів. Виявлено, що максимальна сільськогосподарська освоєність території (понад 90 %) та розораність сільськогосподарських угідь (89 – 92 %) спостерігається на вододілах, переважно в центральній частині району. У межах річкових долин та товтрового пасма простежується дещо підвищену частка (12 – 16 %) сіножатей і пасовищ. У зв'язку з особливостями структури сільськогосподарських угідь проявляються й різні деградаційні процеси, зокрема на плакорах спостерігаємо агрохімічну розбалансованість ґрунтів, тоді як на схилах інтенсивно розвиваються ерозійні процеси.

Для оптимізації сільськогосподарського землекористування регіону необхідно забезпечити раціональне співвідношення різних категорій земель у структурі земельного фонду, здійснити комплекс заходів щодо відновлення втраченої за останні 20 років системи сівозмін та збільшення обсягів внесення органічних добрив. Доцільним є повернення у систему сівозмін багаторічних трав. Необхідний контроль держави за діяльністю великотоварних господарств рослинницького спрямування, що активно використовують мінеральні добрива, отрутохімікати та важку сільськогосподарську техніку, адже саме вони обробляють більшість розпайованих сільськогосподарських земель району.

Подальші дослідження варто зосередити на детальному аналізі структури посівних площ та розробці конкретних рекомендацій використання схилових земель Гусятинського району в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гавришок Б. Б.* Особливості природокористування в Подільських Товтрах [Текст]: монографія / Богдан Борисович Гавришок, Мирослав Якович Сивий. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – 260 с.
2. *Денисюк Г. І.* Антропогенні ландшафти Правобережної України [Текст] / Григорій Іванович Денисюк. – Вінниця: Арбат, 1998. – 289 с.
3. Звіт про наявність земель та розподіл їх по землекористувачах, власниках землі та угіддях Гусятинського району (станом на 1 січня 2015 р.) [Текст]. – Гусятин, 2014.–182 с.
4. *Петришина О. В.* Структура землекористування в Чернігівській області [Текст] / Ольга Валеріївна Петришина // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. Сер.: Географічні та геологічні науки. – 2014 р. – Т. 19. – Вип. 4. – С. 159 – 166.
5. Сільське господарство Тернопільської області за 2014 рік [Текст]. Статистичний збірник / за ред. П. З. Сави – Тернопіль, 2015. – 207 с.
6. *Сухий П. О.* Агропродовольчий комплекс Західноукраїнського регіону [Текст]: монографія / Петро Олексійович Сухий. – Чернівці: Рута, 2008. – 400 с.

REFERENCES

1. Gavryshok, B.B., Syvyu, M. Ya. (2015), *Osoblyvosti pryrodokorystuvannya v Podilskyx Tovtrax* [Features of nature in Podolsk Tovtry:], Ternopil: TNPU im. V. Gnatyuka, 260 p.
2. Denysyk, G.I. (1998), *Antropogenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrainy* [Anthropogenic landscapes Right-Bank Ukraine], Vinnytsya: Arbat, 289 p.

3. Zvit pro nayavnist' zemel' ta rozpodil yix po zemlekory'stuvachax, vlasny'kax zemli ta ugiddyax Gusyaty'ns'kogo rajonu (stanom na 1 sichnya 2015 r.) (2015), [The report on the availability of land and their distribution by land users, land owners and lands Husyatyn area (as of January 1, 2015)], –Gusyaty'n, 182 p.
4. Petryshyna, O. V. (2014), Struktura zemlekory'stuvannya v Chernigivs'kij oblasti [Land use structure in Chernihiv oblast], Odesa National University Herald. Geography and Geology, vol. 19 No. 4, pp. 159-166
5. Silske gospodarstvo Ternopil'skoyi oblasti za 2014 rik. Statystychnyj zbirnyk (2015), / za red. P.Z., Savy [Agriculture Ternopil region in 2014. Statistical handbook], Ternopil, 207 p.
6. Cuxyj, P.O. (2008), Agroprodovolchij kompleks Zahidnoukrayinskogo regionu [Agri-food complex Zahidnoukrayinskoho region: monograph], Chernivci: Ruta, 400 p.

Надійшла 03. 02. 2017

Б. Б. Гавришок, канд. геогр. наук, преподаватель
Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка,
ул. М. Кривоноса, 2., Г. Тернополь, 46027, Украина
Gavrishok_B@ukr.net

ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ГУСЯТИНСКОГО РАЙОНА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Статья посвящена изучению сельскохозяйственного использования земель Гусятинского района. Проанализированы территориальные особенности сельскохозяйственной освоенности, распаханности территории и структуры сельскохозяйственных угодий в разрезе сельских советов. Построены соответствующие картосхемы. Выявлено нерациональную структуру сельскохозяйственных угодий. Вычислена обеспеченность населения административных образований пахотными землями. Проанализирована структура посевных площадей сельскохозяйственных культур. Представлен ряд рекомендаций относительно путей оптимизации землепользования исследуемой территории.

Ключевые слова: сельскохозяйственное землепользование, сельскохозяйственные угодья, сельскохозяйственная освоенность, распашка территории, пастбища, сенокосы, многолетние насаждения, посевные площади.

В. В. Havryshok
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonosa Str., Ternopil, 46027, Ukraine
Gavrishok_B@ukr.net

GEOSPATIAL FEATURES OF AGRICULTURAL LAND USE OF HUSYATYN REGION IN TERNOPIL OBLAST

Abstract

Problem Statement and Purpose. With each passing year, the problem of land resource degradation in Ukraine becomes more and more urgent. Its solution requires detailed analysis of the peculiarities of territorial and functional structure of agri-

cultural land use on the level of administrative regions. The aim of the article is to assess the current state and peculiarities of agricultural land use in Husyatyn region.

Data & Methods. The research was based on the data provided by State land legislation agency in Ternopil oblast, statistical data and field observations. The following scientific methods of analysis were used during the research: analysis, synthesis, cartographic, geographical and comparative, stylistical and analytical analyses, mathematical, systematisation, descriptive, observation, generalisation methods etc.

Results. The development of agricultural land use within Husyatyn region goes back to eneolit. Intensive agriculture lead to rapid changes in natural landscapes, especially the creation of large arable massifs. Modern structure of Husyatyn region land fund is irrational. Farmlands play the main role in the structure. As of 1 January 2015, farmlands occupied the area of 76126,64 hectares with 87.9% being used in tillage. In the process of the research, we managed to build a skeleton map that reflects agricultural reclamation of the territory and the structure of the farmlands in terms of administrative formations. Tillage plays an important role in the regional farmlands. A respective skeleton map was formed in order to analyse the geospatial peculiarities of tillage expansion. The article also provides calculation of the amount of tillage per capita in terms of village councils. Hayfields and grasslands in the structure of Husyatyn region lands occupy rather small areas and are divided very unevenly.

In the structure of crop sown areas the main part is taken by grains (61%), industrial crops (24%), potatoes and vegetable crops (12%) and forage crops (only 3%).

The analysis of the state of land resources proves the existence of a wide range of geoecological problems, such as excessive ploughness, insufficient level of soil nutrients and large areas of disturbed land. Taking this into account, the main task of plant cultivation is to decrease the ploughness and to conserve low-productive lands. Complete closure of agricultural activity on any land once it has been unsoldered is impossible. Thus, it is reasonable to convert it into hayfields or grasslands, increase the area of perennial crops.

Keywords: agricultural land use, farmlands, agricultural reclamation, ploughness, grasslands, hayfields, perennial crops, sown areas.